

Mélységek és távolságok

A tehetség mindenkor utat tör magának. Ott ahol valódi sajtó van, ahol egymással versengő, tehetségeket felkaroló lapok vannak, mint például a kiegyezés utáni Magyarországon.

A tehetség utat tör, de azért szerencse is szükségeltetik hozzá. Nem is kevés.

Hiszen ha csak a талантум számítana, a Nógrádból Pestre érkező ifjú házasembert, a huszonöt esztendőös Mikszáth Kálmánt mindjárt szárnyára venné a hírnév. E helyett bukdácsoltatja a fővárosi sajtó, s nemhogy emelné, de öt esztendő alatt alányomja – a reménytelenségbe. A nyomorba.

Az ócska kis szállodában, lázasan fekvé odújában, már-már a halálra készül a harmincegy esztendőös újságíró, amikor kopogtatnak az ajtaján. Enyedi Lukács szegedi szerkesztő áll a küszöbön, aki induló napilapjához, a *Szegedi Naplóhoz* keres „jótollú”, „jőnevű” pesti zszurnalisztát. Mikszáth-hoz küldik, ő talán elmegy Szegedre. Mert akinek neve is van, akinek a tollát meg is fizetik Pesten, aligha csábítható el egy vidéki redakcióba.

A szegedi szerkesztő ismeri Mikszáth írásait: éppen a tehetsége miatt keresi. S azért is, mert tudja: az ifjú ember nincs olyan helyzetben, hogy nemet mondjon az ajánlatára.

Mikszáth Kálmán kopottan, megviselten érkezik a Tisza-parti városba, csomagja a zsebében hozott két inggallér. Néhány hónap múlva szeretett, kényeztetett újságírója Szegednek, humorával, szellemes fordulataival, mesélő kedvével meghódítja az olvasókat. A gazdag parasztot, az élelmes polgárt, a törekvő iparosembert magával ragadja a sajátos mikszáthi hang: a jó palócok jó ízekkel telt nyelve, gondolkodásmódja belopódzik a nagy parasztvárosba, s meghódítja az ő-zó alföldieket. Talán azért, mert ez a hegyi fuvallat kitágítja a tüdőket, s alighanem azért is, mert kiderül: Mikszáthnak hatalma van a Tiszán lengedező szelek fölött is. Akár palóc, akár szegedi, Mikszáth beszéltetni tudja az embereket.

Úgy beszélnek, ahogy az életben, s mégsem egészen úgy. Dehát épp ez a dolga az újságírónak: rendbe szedi az emberek gondolatait, s azt tudja elmondani velük, amit nagyon akartak. Amit sosem tudnának úgy kimondani, mint Mikszáth, de pontosan úgy gondolják, ahogy ő írja.

Magukra ismernek a tárcákban, a karcolatokban: ilyenek ők, ilyenek szeretnének lenni... Hogyne lenne kedvencük ez a közepen elválasztott hajú, bajuszos, egyszerre szomorú és pajkos nézésű fiatalember. Hiszen eddig még soha, senki nem ismerte úgy őket és a városukat, mint a Szegedi Napló Szklabonyán született, Pestről idehozott újságírója.

Cserébe Szeged nagy témával ajándékozta meg Mikszáthot. Szomorú adománya a sorsnak, hogy e téma: tragédia. Szeged pusztulása.

Ami a városnak – az országnak – iszonyat, tragédia, egyszeri, megismételhetetlen lehetőség az újságíró számára. Elvégzendő feladat, egyúttal a hírnév magasába emelő ajándék.

A magyar újságírás egyik legemlékezetesebb riportsorozata ezt a címet viseli: *Szeged pusztulása*. Írja folyamatosan, tizenkét napon át Mikszáth Kálmán.

Jönnek ide a fővárosból, nagy lapoktól híres újságírók, öles hasábokon, annak rendje módja szerint beszámolnak a szörnyűségekről – a nagy riportokat a vidéki lap, a Szegedi Napló munkatársa írja.

Tizenkét nap: Mikszáth mindenütt ott van, hajnalban, délben, éjszaka. A városházán, a gáton, a kubikosok között, a sűrűn érkező kormánybiztosoknál, a háborgó Tisza hátán.

Miképp lopja be az olvasó figyelmébe, kegyébe magát a Szegedi Napló munkatársa? Alighanem az egyedülálló képességgel: a szenvedésről, a tragédiáról is úgy tud írni, hogy közben minduntalan felcsillan a humora. Ez a humor könnyeket szárít fel, ez a humor csíp és szúr, ha azt veszi célba, aki buta, tehetetlen, tehát felelőse a növekvő bajnak. Ha kell akkor fullánkos ez a humor, ha kell vigasztaló.

Néptelen utcák, kihalt korzó, kinn a gátaikon pedig hévvel folyó munka. S ekkor, hirtelen, belép a riportba Lukács György miniszteri tanácsos, „a sunyi természetek szokásával magával hozva zsebében a kormánybiztosi kinevezést és a statáriumot is”, anélkül azonban, hogy ezt elárulná. Ezt a hatalmi sunyiskodást rögtön megbünteti Mikszáth, nem másként, mint egy kis portréval, amelyet beleszó a riport szövegébe:

„Lukács György arca olyan alakú, mint egy körte. S ha az emberiség elmondhatja, hogy egy alma miatt lett szerencsétlen, Szeged egy körte miatt lett az. Homloka magas, de csak a hajdeficit teszi azzá. A feje búbján egy nagy dudorodás van, egy *töltés* alakú kidomborodás fut végig. Tisza Kálmán valószínűleg ebből eszelte ki, hogy akinek a fején is ilyen gát van, az lesz a legkülönb ember a szegedi gáton.”

Mikszáth nem kedveli túlságosan a kormány hivatalos embereit – szívesen kedvelné őket, ha alkalmasnak bizonyulnának a küldetésükre. Itt még csak ismerkedik velük, igazán majd akkor ismeri meg őket, amikor parlamenti karcolatainak szereplői lesznek. Ott, a Tisztelt Házban kevésbé veszélyesek – itt, ahol élet és halál a tét, a tehetségtelenség nem megbocsájtatható.

Így büntet majd mindig pályáján Mikszáth: nem haraggal, indulattal, csak fullánkos csípésekkel. De jobban fájnak az ilyen csípések az ökölcsapásoknál is. Akit ütnek: megszerezheti az olvasó rokonszenvét. Akit kinevetnek – megsemmisül.

Annál nagyobb együttérzéssel, szeretettel – tisztelettel – örökíti meg a riportsorozat a töltéseket erősítő szegedi polgárokat, a szegediek segítségére siető kubikosokat, tanyai embereket, a cölöpverőket, a pontonosokat, a csónakosokat, hajósokat, a hősies erőfeszítést, amellyel a várost védik.

Mikszáth kinn jár a gátaikon, nappal s éjszaka. A megáradt, örvényes folyó hátán sodródó hajóról látja a menekülteket: „Szép haragos a Tisza, ki hitte volna felőle, hogy ily rakoncátlan... A hajó szélsébséggel röpített Tápé felé, vagyis inkább oda, ahol Tápé állott azelőtt... A végtelen tengeren, mint egy keskeny szalag, csak a töltés maradt meg száraz szigetnek. Ide hurcolkodtak egy kis cókókkal, némelyek anélkül. A szél süvített, a habok csapkodták a töltést, a gyermekek sírtak, az öregek némán a földre szegzett szemekkel guggoltak ott. A víz egy-egy ló vagy téhen hulláját hömpölygette.”

Senki nem akar felszállni a hajóra. Mikszáth balladás párbeszéddel tér vissza a szerkesztőségbe. Egy öreg gyékényfonó paraszt szavaival, akit hiába hívnak Szegedre, a szárazföldre.

„– Oda is elmegy a víz – mondá meggyőződéssel.

– Szegedről Temesvárra menekülhet.

– Oda is elmegy a víz – ismétlé vállvonva.

– Ne fecsegenj bolondokat öreg – inté a kormányos –, mindenüvé csak nem megy az ár.

– De bizony hogy elmegy.

– No hát Svéciába még sem megy – felelt a kormányos, tréfára fordítva a dolgot.

– De bizony oda is elmegy – viszonzá az rendületlenül. – Ösmerem én a Tiszát, mellette nőtem föl, ha az egyszer megbolondul, nem áll meg a világ végén alul; még ott is egy öles lesz.”

Párbeszéd, természeti leírás – mestere ifjú újságíróként is mindkettőnek Mikszáth. Fullánkos portréit pedig, felbontva a riport hagyományos szerkezetét, úgy szövi be írásaiba, hogy még nagyobb kedvet kapjunk a továbbolvasáshoz, s felcsigázva várjuk a másnapra folytatást.

Újságírót ritkán ajándékoz meg a sors oly témával, mint Mikszáthot. De nagy témához is ritkán rendel oly tehetséget, mint Palócföld szülötte. Ezért örökbecsű darabja a magyar riportirodalomnak a *Szeged pusztulása*. Miként azzá lesz majd négy esztendővel később a *Tekintetes Törvényszék előtt* című sorozat, amely a tiszaezlári perről számol be.

Négy esztendő... 1879-ben Mikszáth még a Szegedi Napló munkatársa, 1883-ban már a Pesti Hírlap híres újságírójaként küldik Nyíregyházára, az egész országot lázban tartó per tárgyalására. Nagy riport ez is, pedig csak a szerkesztőségi robotból menekül ki egy kis pihenésre az újságíró. Mestermunka: a derű csillámló szálaival átszőtt dráma, amelynek újabb és újabb felvonásaira Mikszáth úgy ülteti oda olvasóit, hogy két hétre mindnyájan nyíregyháziak lesznek.

Riport? „Karcolatok a tárgyalási teremből” – írja a nyíregyházi tudósítások élére Mikszáth. Igen, riport – és karcolatok sorozata is. Riport, szinte csak kiruccanásból, és karcolatok sora, ugyanis kedves műfaját a folytatásos riportba is beleépíti Mikszáth.

Riport és karcolat: a tehetségnek nem kell szétfeszítenie a műfaji korlátokat: egyszerűen átsétál közöttük. Mikszáth nemcsak otthonos szinte mindenik újságírói műfajban, hanem művésze is ezeknek.

Művésze az anekdotáknak, az adomának is. Művésze a tárcának, vagy miként ő nevezi: a tárcacikknek. Amely úgy íródik például, mint a *Humor az utcán* című írásában:

„Más mesék, más közmondások, különböző észjárás jellemzik az egyes helységek népét. Ezer meg ezer apró vonásban mennyi humor!... Csak futólag emlékezem meg az ebecziekről, hol közös lévén a harangláb és a harang, ráiratták az oszlopra, hogy *a harangszó fele a lutheránusokat illeti*. A pinczi embernek, a legszegényebbnek is gyönyörű lovának kell lennie, az istállóját építi előre cserépfedél alá, faragott kövekből, míg a formátlan lakóház szerényen lapul hátra roskadozó fabordáival szegényes nádkalapja alá: azért is mondják a pinczi emberre, hogy nagyot hibázott, amiért ‘nem lett ló’.”

Művésze Mikszáth, utolérhetetlen művésze, természetesen, a karcolatnak.

Amely úgy íródik, mint például *A képviselői mesterség* című: „Az átkozott újságírók lejáratták a nagyságokat, mert közel hozták őket a közönséghez. Minden bibircs, májfolt látható lett. Azokban a hazafiakban már senki sem hisz, akik álmatlanul töltötték éveiket, és sírtak a haza sorsa fölött. A frázisok elvesztették erejüket. A képviselőség apródonként pusztá mesterséggé vált. Magok a képviselők egy része is gyári módon állittatik elő. Részben kreatúrák, részben ambulansok. Hajdan a közbizalom keresett fel némely férfiakat, ma bizonyos férfiak indulnak el magoknak közbizalmat keresni.”

Igaz, némi hátránnyal is jár a képviselőség, bár – Mikszáth szerint – ez a hátrány megjárja előnyek: „Az a hátrány, hogy a képviselőnek nem kell dolgozni. Aki egyszer mandátumhoz jutott, az végképp elszokik a munkától, úgyhogy abból nem lehet többé semmi, csak képviselő.”

És úgy íródik a karcolat, mint a *Bent a teremben* című:

„A tulajdonképpeni Ház mégiscsak azok a különféle alakú fejek, melyek könyökkel alátámasztva, nagy rendezetlenségben tarkállanak a *pad sorokban, landadatlan vigyorogva*, ásítva, vagy morogva.”

És úgy íródik a karcolat, mint *A szónok* című:

„A jó szónok olyan ritkaság, mint a tökéletes asszony; annyi ingrediencia kell ahhoz, hogy valamelyik bizonyosan hiányzik. Aki beszélni tudna, nincs mondanivalója, akinek pedig van, az bizonyosan nem tudja elmondani. De a leggyakoribb az olyan képviselő, aki sem elmondani nem tud valamit, sem nincs amit elmondjon. Könnyű aztán megelégedettnek lennie.”

Megjelenik Tisza Kálmán is, *A generális*, Mikszáth egyszerre szeretett és gyakorta megcsípdesett figurája, aki „úgy pislóg... hátradőlve székén, mint egy óriás csörgőkígyó, amely emészt... Lássuk csak, milyen! Nem lehet mondani, hogy szép ember (ámbár, ha szavazásra kerülne sor, arra is többsége lenne), de azt sem lehet mondani, hogy rút ember. Nincs rajta semmi különös, de az is igaz, hogy nincs rajta semmi közönséges sem.”

Egymás között a mamelukok generálisnak nevezik Tisza Kálmánt, „mintegy ki akarván fejezni a vak katonai engedelmességet: hogy követik éjjel-nappal, szárazon-vízen (de nem vízen és kenyéren)”.

Megjelenik Mikszáth tollán másik kedves hőse is, Jókai Mór, az írófejedelem. Mikszáth fiús szeretettel és tisztelettel csípdesi meg a nagy öregot, aki az ülésteremben „regénykorrektúrákat csinál a beszédek alatt”, s úgy szólal fel, hogy egyszerre állít valamit, s annak az ellenkezőjét.

Mi is voltaképp a karcolat, ez a Mikszáth kedvére teremtett, s mindenekelőtt általa kiteljesített műfaj? Voltaképp fésületlen, rövid elbeszélés, afféle pillanatkép, kevésbé ügyelve a művészi megformálásra, annál inkább dokumentumelemekből építkezve. Ami természetesen nem jelenthet sem stiláris henyeséget, sem hiányzó írói képzeleterőt. A gunyoros, szatirikus hang pedig egyenesen kötelező. Írhat valaki jó novellát, korántsem bizonyos, hogy a karcolat is az ő műfaja. A gúnyorossághoz, a szatirikus hangnemhez külön képesség, külön tehetség kívántatik.

Parlamenti karcolatok? „A hangulatok és optikai törvények játéka az egész... – véli Mikszáth. – Mondják, hogy jó szemem van. De mi az a jó szem? Gyerek-

ség! Egy miliméterrel lát odébb vagy mélyebben, mint a nem jó szem. Holott a dolgok mélysége, távolsága a végtelenségbe nyúlik.”

Karcolatait szúnyogokhoz hasonlítja, „melyek a borostyánkővekbe, valamikor azok képződésénél, valahogy bennrekedtek, és az átlátszó, sárga kövekbe örökre bezáródtak. A szúnyogok bizonyára egypár százezer év előtt is igénytelen állatkák voltak, és ha valamelyik a levesbe esett, hihetőleg az akkori emberek is kihajították onnan, de ha véletlenül abba az izzó pépbe pottyant volt bele, melyből a borostyánkő képződött, a világért se feszegetné most ki a kőcsiszoló onnan, mert ez ad a kőnek nagyobb értéket, s viszont a borostyánkő teszi maradandóvá a szúnyogot.”

E borostyánkővekbe zárt szúnyogokat tartja legtöbbrre az újságíró Mikszáth? Vagy mégis inkább az anekdotát, a riportot, a tárcát? Nem, ő nem válogat, nem rangsorol a műfajok között. Magát az újságírást becsüli a legmagasabb rangon.

Becsüli és védelmezi. Különösképp rászorul ez a hivatás a védelmezésre a tizenkilencedik század utolsó esztendeiben, amikor Mikszáth Kálmánt az első magyar újságíró szövetség elnökévé választják.

Ekkor már egyre fontosabb szereplője az újságíró a közéletnek, ugyanakkor – tudja pontosan Mikszáth –, egyre kiszolgáltatottabb.

Az újságírók elnöke nem tagadja meg magát. A mesterségért kiálló írásai-ban, beszédeiben csillog a humor, ám a napfényt egyszerre csak eltakarja egy sötét felhő. A mosolygóból, a nevetőből hirtelen fájdalmassá válik az olvasó, a hallgató arca.

Az újságírók estélyén, 1897-ben, még mikszáthi derű lengi be a termet:

„Régóta figyelem azokat a különös érzéseket, amelyeken a laikus közönség átme-gy, midőn újságírók közé kerül. Valami egyebet képzelt. Csalódva ejtik le lorgnettjeiket az asszonyok, a férfiak kedvetlenül rágják a bajuszukat. Magam-mal is megtörtént, hogy mikor bemutattak egy vidéki nemesnek, gyanakodva mért végig:

– Ön írta volna azt a cikket, ami tegnap jelent meg?

– Én.

– Ezzel a termettel? – dörmögte és fejcsóválva állott odébb.”

Egy esztendővel később, az újságírók 1898-as közgyűlésére már reá úszik a baljós felleg:

„Küzdelem vár minket, magyar újságírókat. A vaksággal, az elfogultsággal, a gyűlölettel, az irigységgel, a góggal és főleg a megszokással szemben... És soha se volt nagyobb szükség, mint e válságos ponton, hogy az újságírók összetömörülve, közös erővel munkálkodjanak azon, hogy mint egyének szorítsanak maguknak méltó helyet és pozíciót a társadalomban, gondolván szegény Charonra, aki isteneket, királyokat és vezéreket hordott át a folyamon, de ő maga örökön-örökké csak egy közönséges elátkozott csónakos maradt.”

Két esztendővel vagyuk a századforduló előtt. Mikszáth Kálmánnak még tizenkét éve van hátra. A történelmi Magyarországnak is alig több, mint húsz.

De az elátkozott csónakosok ott eveznek a Styx folyón, azóta is.